
Helenistični nagrobni steli Decima Fulvija Doroteja v Kopru in Pole Orcivije v Mestnem muzeju starožitnosti »J. J. Winckelmann« v Trstu

The Hellenistic Grave Stelae of Decimus Fulvius Dorotheus in Koper and Pola Orcivia in the J. J. Winckelmann Museum in Trieste

Andrej Mečulj
samostojni raziskovalec
andrej.meculj@gmail.com

Članek je podrobna analiza nagrobnih stel Decima Fulvija Doroteja v Kopru in Pole Orcivije v Mestnem muzeju starožitnosti »J. J. Winckelmann« v Trstu. Analizirani so motivi stel in z epigrafskega vidika je obrazložen pomen grškega napisa na reliefih. Izpostavljene so konkretne teorije izvora stel in upodobljencev, ter krajše obnovitve preteklih raziskav. Po Marie-Thérèse Le Dinahet-Couilloud nagrobna stela v Kopru izvira z grškega otoka Reneja, deloške nekropole, kar je razvidno že iz primerjave s številnimi stelami z Reneje, ki imajo enake značilnosti, tako slogovne kot epigrafske. Zato članek zagovarja tudi domnevo o steli Pole Orcivije v Trstu, ki bi tudi lahko izvirala z Reneje, in na podlagi primerjav izpostavlja teorijo njenega izvora kot precej verjetno.

Ključne besede: nagrobna stela, epigrafika, helenistična umetnost, Delos, Reneja, Koper, Trst

This article is a detailed analysis of the funerary stelae of Decimus Fulvius Dorotheos in Koper and Pola Orcivia kept in the Municipal Museum of Antiquity J. J. Winckelmann in Trieste. Motifs on the stelae are analyzed and the meaning of the Greek inscriptions is provided from an epigraphic view. Specific theories are proposed about the origins of the stelae and the persons depicted, besides that also short resumptions of rare past researches are mentioned. According to Marie-Thérèse Le Dinahet-Couilloud, the stela in Koper originates from the Greek island of Rheneia, the necropolis of Delos, which is evident from the comparison with numerous stelae from Rheneia, that have the same characteristics, both stylistic as epigraphic. Therefore, the theory about the stela of Pola Orcivia in Trieste as possibly originating from Rheneia is advocated here; based on comparisons this theory seems plausible.

Keywords: funerary stela, epigraphy, Hellenistic art, Delos, Rheneia, Koper, Trieste

V starem mestnem jedru Kopra v Gallusovi ulici, je na pročelju palače Elio že več stoletij vzdana nagrobna stela z reliefno podobo bojevnika in grškim napisom (Degrassi 1933, 31) iz 2. oziroma 1. stol. pr. n. št. (sl. 1, 2, 5, 6 in 10). Pokrajinski muzej Koper si je prizadeval, da bi se spomenik premestilo v muzej in da bi se ga nadomestilo s kopijo, saj je stela že precej uničena, razjedena od dežja in od vlage, obraz bojevnika je povsem uničen, napis je danes skoraj v celoti neberljiv. Poleg tega se stela nahaja zelo visoko, okoli 6 metrov med prvim in dru-

gim nadstropjem, tako da je ni mogoče videti od blizu. Pokrajinski muzej Koper je dal relief tridimenzionalno skenirati¹ in sredi junija leta 2017 je pod notranjim stopniščem palače Belgramoni-Tacco odprl novo stalno zbirko, antični lapidarij z naslovom *V kamen vklesan spomin*, kjer so bili prvič razstavljeni najstarejši ohranjeni kamniti napisi iz severozahodnega dela Istre, med njimi je tudi natančna kamnita kopija helenistične nagrobne stele z reliefom bojevnika (slika 1).

1 Stelo je skeniralo podjetje Gnom, d. o. o., leta 2017: <http://www.gnom.si/hellenistica-stela-v-kopru>.

Slika 1. Stela Decima Fulvija Doroteja na pročelju palače Elio v Kopru, marmor, frontalni pogled v senci (foto: Andrej Mečulj)

ka 93 cm in široka 53 cm, narejena je iz marmorja grškega izvora. Ima obliko edikule ali naiskosa: ob straneh sta dva pilastra, med katerimi je podoba bojevnika ali vojščaka izklesana v visokem reliefu. Nad reliefom vojščaka je polkrožni lok, ki povezuje pilastra. Nad vrhnjem delu je običajni timpanon, okrašen s preprostimi akroteriji. Stranska akroterija, ki sta veliko manjša od centralnega, sta nagnjena navzven, torej na levo in na desno. Stela je ohranjena skoraj cela, nekaj majhnih kosov na dnu, na timpanonu in na desni strani loka ter na delu gorjače je odlomljenih.

Obenem je nagrobni spomenik precej razjeden oziroma preperel, uničen od dežja in vlage, napis je zato danes skoraj izginil. Površina je zato zelo groba ali hrapava. Na nekaterih delih, še posebej na desni polovici notranjega roba loka in desnega pilastra, na kapitelih, na levem delu glave, na gorjači ter na zgornjem desnem delu ščita je kamen obarvan temnorjavo in rdečkastorjavo. Skratka, stela je v slabem stanju, na desnem delu loka, kjer so kosi so že odpadli, je tudi več razpok (vidno na sliki 2). Vzidana je v steni, obrnjeni na zahod, tako da je glede na večino patine na delih stele, ki so obrnjenih proti severu, videti, da jo v ozki Gallusovi ulici najbolj prepriha veter, ki piha z juga proti severu. Poševna zgornja robova timpanona imata na notranjem delu obliko, pri kateri je zgornja polovica konveksna in spodnja konkavna, torej t. i. rastoči venec (*cyma reversa*, Koch 1999, 449; Robertson 2004, 37; Marquand 1906, slika 2), enako je okrašen še spodnji rob loka.

Slika 2. Stela Decima Fulvija Doroteja na pročelju palače Elio v Kopru, marmor, zgornji del reliefa vojščaka (foto: Andrej Mečulj)

Mestni muzej starožitnosti »J. J. Winckelmann« v Trstu,² v zbirki *Sala della Scrittura nell'Antichità* (slov. *Soba pisave starožitnosti*) hrani kamnito nagrobno stelo (inv. št. 2218), ki je v mnogih vidikih zelo podobna koprski, med dru-

² Od leta 1909 do 8. junija leta 2018 se je tržaški muzej imenoval Mestni muzej zgodovine in umetnosti (Civico Museo di Storia ed Arte).

Slika 3. Stela Pole Orcivije, Mestni muzej starožitnosti »J. Winckelmann« (Civico Museo d'Antichità "J. J. Winckelmann"), inv. št. 2218 (foto: A. Mečulj)

gim ima enako obliko: edikula ali naiskos s pilastri in lokom ter timpanonom z akroteriji. Zato sem jo vključil v raziskavo, saj menim, da je istega izvora. Stela je pripadala ženski, ki je upodobljena skupaj z moško figuro in pomanjšano figuro služabnice. Visoka je 60 cm in široka 32 cm, ima bolj ohranjeno površino kot koprška stela, obraza večjih figur sta malo poškodovana, stranska akroterija sta odlomljena in manjši manjkajoči kosi so še na kapitelih pilastrov. Lok je nekoliko manjši ali nižji kot pri koprski steli, vse ostale značilnosti so enake, grški napis na spodnjem delu je še vedno viden in v celoti berljiv. Izvor stele uradno ni znan, tako kot stela bojevnika v

Kopru je bila vzdana v steno vrta zasebne hiše, muzeju jo je 13. oktobra leta 1875 podaril gospod Krausenek-Rovelli (Mainardis 2004, 34). V sledečih delih poleg podrobnih analiz predstavljam še zelo očiten izvor obeh stel, po mojem mnenju sta zelo verjetno z grškega otoka Reneja in tudi iz istega obdobja.

Stela Decima Fulvija Doroteja v Kopru

Relief na sredi stele prikazuje moškega z glavo, obrnjene na svojo levo stran, ki v levi roki drži ščit ovalne oblike in v desnici, dvignjeni nad glavo, drži kij ali gorjačo. Levo nogo ima upognjeno v kolenu, zato položaj deluje še dinamičneje, tako, kot če bi bil sredi boja. Bojevnik je precej skopo oborožen, je brez čelade, bos in oblečen v oblačilo, ki je videti kot značilna grška tunika, ki razkriva desni del prsi, na spodnjem delu pa sega skoraj do kolen. Na desnem ramenu je neke vrste pas, ki poteka do levega boka. Morda naj bi bilo na to pritrjeno orožje, ko ga vojščak ni uporabljal. Kljub močno načeti površini je na levem delu glave še vedno vidnega nekaj lasišča. Lasje so videti dokaj kratki, a je površina preveč preperelela, da bi natančneje opisal frizuro. Grški napis v treh vrsticah je izklesan pod figuro bojevnika in danes se komaj razloči katera izmed črk, besedilo je najidneješe na sliki 2. Koprski učenjak Gian Rinaldo Carli (1720–1795) je prvi preučil ta antični spomenik in grški napis na spodnjem delu je delno napačno prepisal kot:

ΔΕΣΜΕΧΟΛΟΧΥΕ
 ΔΩΡΟΘΕΕ
 ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ
 (Carli 1788, 245)

Razkriva nam, da se je upodobljenec imenoval Dorotheos, slov. Dorotej, in njegovo ime, natančneje *cognomen*, dobesedno pomeni »Božji dar«. Gian Rinaldo Carli je bojevnika Doroteja zmotno opisal kot gladiatorja. Uvrstil ga je v kategorijo gladiatorja, ki se je boril proti tipu gladiatorja *retiarius*, ki je bil oborožen z mrežo in trizobom. Carli je prvo vrstico napačno prepisal kot ΔΕΣΜΕΧΟΛΟΧΥΕ in izraz interpretiral kot naziv, ki ga prevaja kot »vincitore nelle

Slika 4. Monacova ilustracija Dorotejeve stele v Carlijevi knjigi *Delle antichità italiane. Parte seconda* (Carli 1788, 244)

insidie delle Reti« (slov. zmagovalec zahrbtnosti mrež, Carli 1788, 245). Mreže se seveda navezujejo na tiste mreže, ki so jih uporabljali gladiatorji tipa *retiarius*.

Kasnejše raziskave so pokazale, da koprška stela ne upodablja gladiatorja, ampak vojščaka. Če je bila zgornja vrstica napisa v 18. stoletju napačno prebrana, nam kaže na to, da je bil napis morda že takrat težko berljiv. Šele italijanski zgodovinar in epigrafik Attilio Degrassi (1887–1969) je s pomočjo prof. Güntherja Klaffenbacha iz berlinske Akademije znanosti v celoti pravilno

razbral napis, ki pravi, da je bojevniku ime Decimus Fulvius Dorotheus (Degrassi 1933, 31), slov. Decim Fulvij Dorotej:

ΔΕ(Κ)ΜΕ (Φ)ΟΛΟΥΤΙΕ
ΔΩΡΟΘΕΕ
ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ
(Degrassi 1933, 31)

Potemtakem gre za latinsko ime. Oblika ΦΟΛΟΥΤΙΟΣ namesto ΦΟΥΛΟΥΤΙΟΣ v raznih vrstah besedil ni redka Dorotheus (Degrassi 1933, 31). Napis na steli je zelo formulaičen, po imenu pokojnika sledita izraza ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ. Zaključni del napisa ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ je ustaljena oblika slovesa na antičnih nagrobnikih. Izraz ΧΑΙΡΕ se kot pozdravna formula na nagrobnikih pojavlja od druge polovice 3. stoletja pr. n. št. dalje, ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ postane ustaljeno od 2. stol. pr. n. št. dalje (Couilloud 1974, 255). Prevod: »Odlični Decim Fulvij Dorotej, zbogom« oziroma »Odlični Decim Fulvij Dorotej, živijo«.

Na gravirani risbi Francesca Monaca, objavljeni v Carlijevi knjigi *Delle antichità italiane. Parte seconda* iz leta 1788, je stela malo drugačna (slika 4). Vidnih je več detajlov, a težko je sklepati, če je bila stela že takrat v tako slabem stanju kot danes in si je detajle avtor izmislil ali ne. Baze pilastrov in mnogi detajli so na tej ilustraciji drugačni, zato ni povsem zanesljiva. Akroteriji imajo drugačno obliko, spodnji del timpanona tudi, oblačilo je drugače nagubano, stopala štrlijo čez rob. Tako da je v primerjavi s sedanjim stanjem očitno, da si je Monaco določene detajle izmislil oziroma jih spremenil. Gian Rinaldo Carli je opazil podobnost s figurami na Trajanovem stebru (Carli 1788, 245), zgrajenem leta 113 n. št. Attilio Degrassi, ki je prvi natančneje raziskal stelo in opaža, da stela ni narejena iz italijanskega marmorja, je glede podobnosti z reliefi na Trajanovem stebru nekoliko natančneje utemeljil, da je vojščak zelo podoben upodobitvam t. i. *symmachiarijev*, ki so bili germanskega izvora, Dorotej pa bi lahko bil germanskega porekla (Degrassi 1933, 31–32). Vendar je Degrassijeva teza preveč pomanjkljiva, da bi jo sprejeli, saj

Slika 5 Stela Decima Fulvija Doroteja na pročelju palače Elio v Kopru, marmor, frontalni pogled s sončno svetlobo od zgoraj (foto: A. Mečulj)

je zelo nenavadno že to, da bi bil German oblečen v grško tuniko, sploh pa, če bi služil v rimski vojski. Duhovnik in zgodovinar Pietro Stancovich (1771–1851) je zapisal, da ima koprski bojevnik ščit tipa parma (Stancovich 1828, 148–49). A ščit, imenovan parma ali parmula, je bil okrogel (Polito 1998, 39–41) in ne elipsast/ovalen kot pri Dorotejevem reliefu.

Stela Pole Orcivije v Trstu

V tržaškem Muzeju starožitnosti »J. J. Winckelmann« je razstavljena podobna nagrobna stela v obliki edikule ali naiskosa. Stela pripada Poli

Orciviji in ima grški napis, izklesan v petih vrsticah pod reliefom s podobo pokojnice, kot tudi timpanon, okrašen z akroteriji, polkrožni lok, pilastra s kapiteli, vse komponente edikule oziroma naiskosa so enake oblike, akroteriji so enaki, v tem primeru sta stranska akroterija odlomljena. Vsi arhitekturni elementi so tudi proporcionalno gledano enaki Dorotejevi steli, notranja zgornja dela timpanona in lok imajo enako konveksno-konkavno obliko kot Dorotejeva stela. Spodnji rob timpanona je pri obeh stelah enak, le da ima tržaška nad spodnjim robom timpanona dodan še venec *cavetto*. Izključujoč poškodovana akroterija je stela Pole Orcivije zelo dobro ohranjena in ni tako zlizana kot tista v Kopru. Napis v grščini poudarja, da je Pola Orcivia, ki je upodobljena na steli, rimskega državljanstva, tako kot njen mož Gaj Turpilij, lat. Gaius Turpilius (slika 3). Datirana je v 2.–1. stol. pr. n. št. in muzejska oznaka pravi še, da je verjetno z območja, kjer je bilo pretežno grško govoreče prebivalstvo, slogovno, epigrafsko gledano morda iz Srednjega vzhoda. Polina stela je bila prav tako kot Dorotejeva dokaj redko raziskana, zato v osnovi izhajam iz prispevka Pietra Pervanogluja ter kratkega opisa Fulvie Mainardis. Pietro Pervanoglu je kmalu po tem, ko je bila stela podarjena muzeju, zapisal, da je izdelana iz belega grškega marmorja (Pervanoglu 1877, 4), prav tako danes Fulvia Mainardis opisuje, da je material marmor (Mainardis 2004, 34). Na notranjem delu edikule pod lokom je površina svetlejšje barve, z mnogimi temnejšimi lisami nepravilnih oblik. Reliefna podoba na tržaški steli prikazuje na levi strani sedečo žensko na oblazinjenem stolu brez naslonjala (*diphros*), Polo Orcivijo, ki za roko drži soproga na desni. Z glavo sta obrnjena drug proti drugemu. Ob Poli Orciviji, ki ima noge položene na podstavek ali pručko, stoji še pomanjšana figura ženske (Mainardis 2004, 34). Gre za sužnjo oziroma služabnico, ki gospodarici v levi roki prinaša šatuljo z nakitom Pole Orcivije, ki naj bi ga vzela na poti v onostranstvo (Pervanoglu 1877, 5). Služabnica ima oblečeno dolgo oblačilo *peplos* in lase ima spete skupaj. Pola Orcivija ima oblečeno dolgo nagubano obleko *hiton* in

himation, ki ji delno zakriva lase, mož je oblečen v *himation* (Mainardis 2004, 34). Noge stola, na katerem sedi Pola Orcivija, imajo na zgornjem delu zaključke v obliki krogel, tako kot mnogi primeri, upodobljeni na renejskih stelah. Končni del teksta ima prav tako kot koprška stela zaključni izraz ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ. Celoten grški napis pravi:

ΠΩΛΑ ΟΡΚΕΒΙΑ [ΠΟ]-
ΠΟΠΛΙΟΥ ΡΩΜΑΙΑ
ΓΑΙΟΥ ΤΟΡΠΙΛΙΟΥ
ΡΩΜΑΙΟΥ ΓΥΝΗ
ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ
(Inscr. It. X, 4, 389; Benndorf 1878, 169)

Slovenski prevod napisa se torej glasi: »Odlična Pola Orcivija, hči Publija, rimska državljanka, žena Gaja Turpilija, rimskega državljana, živio«. ³ Gentilicij Orcivius, slov. Orcivij, je eden izmed pogostih plebejskih rimskih gentilicijev, v obdobju, v katerega datira Polina stela, je imel, denimo, eden izmed Ciceronovih kolegov pretorjev iz leta 66 pr. n. št. gentilicij Orcivij, pretor Gaj Orcivij, lat. Gaius Orcivius (Salomies 1996, 80; Crawford 1984, 73; Smith 1873, 41). Pripadniki Orcivijcev so se v mestu Praeneste (danes Palestrina) ukvarjali z izdelovanjem keramike v 3. in v 2. stol. pr. n. št. ter s pridelavo vina v 1. stol. pr. n. št. (Nonnis 1999, 74, 78–79).

Podrobna analiza stel in njun izvor

Izvor Dorotejeve stele je bilo dolgo časa težko ugotoviti, saj je napis v grščini, kamen, iz katerega je izklesana, ni lokalen, kot ugotavlja Degrassi (1933, 33), podobnih primerov z območja Istre ni na razpolago, severno od Kopra je en tak primer seveda Polina stela. Francoska zgodovinarica Marie-Thérèse Couilloud, članica arheološkega inštituta École française d'Athènes, je leta 1974 objavila publikacijo *Les Monuments funéraires de Rhénée*, Exploration Archéologique de Délos 30, ki vsebuje najnatančnejši in najboljse-

³ Uradna muzejska oznaka v italijanščini ima, kot omenjeno, malenkost drugačen prevod: »Pola Orcivia, figlia di Publio, cittadina romana, moglie di Gaio Turpilio, cittadino romano. Sta' bene.« Po slovensko: »Pola Orcivija, hči Publija, rimska državljanka, žena Gaja Turpilija, rimskega državljana, bodi dobro.«

žnejši katalog nagrobnih spomenikov z Reneje. Zato njeno publikacijo uporabljam kot temeljno literaturo o renejskih nagrobnikih. Na grškem otoku Reneja ali Rinia blizu Delosa je bilo v zadnjih dveh stoletij pr. n. št. postavljenih na stotine marmornatih nagrobnih stel, ki imajo tako kot Dorotejeva in Polina stela enake značilnosti: edikulo/naiskos, nad katero je timpanon z akroteriji (Couilloud 1974, 262, 263), ter zaključno frazo ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ, kapiteli in baze pilastrov so tudi v večini primerov enaki (Blouet 1838, pl. 14. f. III., pl. 17. f. I. in III; Couilloud 1974, 53–202, pl. 24, n° 101, pl. 25, n° 106, pl. 48, n° 222, 223, 225, pl. 66, n° 338, pl. 67, n° 341 in 343, pl. 68, n° 346; Couilloud 1975, 313–315, fig. 1 in fig. 13; Vatin 1983, sl. 6). Na otoku Reneja se je nahajala nekropola prebivalcev Delosa. ⁴ Leta 167 pr. n. št. je Rim ukinitel plačevanje davkov na otoku Delos, ki je postal svobodno pristanišče pod kontrolo Aten (Roussel 1987, 7–8; Duncan-Jones 2002, 37; Rawson 2001, 60; Hornblower, Spawforth in Eidinow 2012, 426). Iz teh razlogov se je prebivalstvo na Delosu znatno povečalo, Delos je postal zelo kozmopolitsko mesto in veliko je bilo trgovcev z italskega polotoka ter heleniziranega vzhoda, Delos je postal najpomembnejši trg s sužnji (Hornblower, Spawforth in Eidinow 2012, 426–27; Couilloud 1974, 308–11). Zaradi prisotnosti Rimljanov je bil Delos dvojezično območje, o čemer nam pričajo številni, tako latinski kot grški, epigrafski ostanki in latinska imena v zapisana grščini (Adams 2003, 642–686). Mnogo renejskih stel hranijo tudi grški muzeji na Delosu, Mikonosu, v Egini in Atenah. V katalogu iz leta 1974 Couilloud med stele z Reneje uvršča tudi Dorotejevo stelo v Kopru (Couilloud, 1974, 178/*EAD* XXX 359bis). Ob tem omenja, da je bil gentilicij Fulvius dobro poznan na Delosu in da sta tam živela oče in sin ali osvobojenec z imenom Decimus Fulvius (*ID* 1730 in *ID* 1733). Častila sta boga Apolona in Hermesa, spadala sta med t. i. apoloniaste in hermaiste (gr.

⁴ Leta 426 pr. n. št. so Atene preselile vse grobove z Delosa na bližnji otok Reneja in od takrat naprej so bili na Delosu prepovedana rojstva in smrti. Otok Delos je namreč veljal za rojstni kraj Apolona in Artemide (Hornblower, Spawforth in Eidinow 2012, 426).

Slika 6. Stela Decima Fulvija Doroteja na pročelju palače Elio v Kopru, marmor, frontalni pogled z direktno sončno svetlobo (foto: Andrej Mečulj)

Ἀπολλωνιασταὶ in Ἑρμαιοσταὶ)⁵ ali častilce Apolona in častilce Hermesa (Couilloud 1974, 178, 247; Salviat 1963, 258). O Decimu Fulviju, sinu Kvinta, častilcu Apolona, nam priča zapis o posvetitvi kipa Apolonu iz okoli 125 pr. n. št. na cilindričnem kamnu iz marmorja, ki je še danes

⁵ Apoloniasti, hermaisti, serapiasti, pozejdoniasti so bili člani nekakšnih zasebnih verskih, trgovskih združenj collegia, kjer so častili posamezne bogove. Ta združenja so imela tako družbene kot verske namene (Dodds, 1951, 243). Pri tem naj bi šlo tudi za iskanje skupne identitete izoliranih ljudi v velikih mestih, preko skupinskega čaščenja bogov (Green 1993, 589). Trgovci iz Tira so iskali zaščito pri Heraklu, trgovci iz Bejruta pri Pozejdonu (Dichl 1890, 161).

na Agori lompetalistov (Dürrbach 1921, 167).⁶ O Decimu Fulviju, sinu Decima, častilcu Hermesa, pa nam priča marmornata plošča s posvetilom Hermesu, prav tako na Agori kompetalistov (Dürrbach 1921, 165), njegovo ime je tako kot ostala imena v tem besedilu zapisano v latinski in v grški pisavi (ID 1733). V latinski verziji je zapisano D. FOLVIVS D. F. (Adams 2002, 119; Jouguet 1899, 56–57). Z Delosa je znanih okoli 8 omemb apoloniastov ali častilcev Apolona (ID 1730, ID 1753, ID 1754, ID 1755, ID 1757, ID 1758, ID 2634, ID 2857) in znanih je več kot deset omemb hermaistov ali častilcev Hermesa (ID 1731, ID 1732, ID 1733, ID 1735, ID 1736, ID 1737, ID 1753, ID 1754, ID 1755, ID 1757, ID 1758, SEG 23: 514), vsega skupaj je vsaj 30 napisov pripisanih hermaistom, pozejdoniastom in apoloniastom, mnogo izmed teh napisov je dvojezičnih, v latinščini in grščini (Adams 2002, 113–14). Skratka, hermaisti so na Delosu okoli leta 150 pr. n. št. zgradili agoro ali trg tik ob pristanišču (Stewart 2014, 100), kjer so med drugim postavili majhno dorsko svetišče Hermesu (Ling 1984, 176).

Z Delosa je izmed Fulvijcev znan še Avel Fulvij, sin ali osvobojenec Decima Fulvija. Avel Fulvij je bil eden izmed naročnikov Serapejona C⁷ na Delosu (Couilloud 1974, 247; ID 2616). Postavil je tudi nagrobno stelo, ki je danes v muzeju v Eginu. Datirana je v konec 2. stol. pr. n. št. ali v začetek 1. stol. pr. n. št. (Couilloud 1974, 130/ EAD XXX 186). Poleg teh treh so med letom 100 in 75 pr. n. št. znani še trije Fulvijci na Delosu: [Ἀπολλώνιος Φολού[ιος — —] (ID 2618), — — — ωρος Φολούιος Μαά[ρ]κου (ID 2618bis) in Μαάρκος Φολού[ιος — — —] (ID 2623). Tako imamo torej poleg Decima Fulvija Doroteja znanih še vsaj šest Fulvijcev na Delosu: ΑΥΛΟΣ ΦΟΛΟΥΙΟΣ (Avel Fulvij) s konca 2. stol. pr. n. št., ΔΕΚΜΟΣ ΦΟΛΟΥΙΟΣ ΔΕΚΜΟΥ (Decim Fulvij, Decimov sin) iz okoli 125 pr. n. št.,

⁶ Agora kompetalistov je znana tudi kot Agora hermaistov in je bila posvečena rimskim božanstvom, hermaisti so bili svobodni ljudje in osvobojenci (Mavrogiannis 1995, 89–123).

⁷ Serapejon je svetišče, posvečeno helenističnemu božanstvu Serapisu, ki izvira iz ptolemajskega Egipta. Na Delosu so bili postavljeni kar tri Serapejoni (danes so znani pod imeni Serapeum A, B in C). Serapejon C ima tudi kapelo egipčanskega boga Anubisa in tempelj boginje Izide (Kater-Sibbes 1973, 59; Bruneau 1970, 457–63).

ΔΕΚΜΟΣ ΦΟΛΟΥΙΟΣ ΚΟΙΝΤΟΥ (Decim Fulvij, sin od Kvinta) iz druge polovice 2. stol. pr. n. št. (Hatzfeld 1912, 36/*ID* 1730), [ΑΠΟΛΛ] ΩΝΙΟΣ ΦΟΛΟΥ [ΙΟΣ — —] (Apolonij Fulvij) in — — — ΩΡΟΣ ΦΟΛΟΥΙΟΣ ΜΑΑ[Ρ] ΚΟΥ (Fulvij sin Marka) ter ΜΑΑΡΚΟΣ ΦΟΛΟΥ [ΙΟΣ — — —] (Mark Fulvij) iz 1. stoletja pr. n. št. Na območju Grčije je poleg sedmih primerov imena Fulvij z Delosa (zapisanih v grški pisavi, v obliki ΦΟΛΟΥΙΟΣ in ne ΦΟΥΛΟΥΙΟΣ) znan le še en primer iz Delfov (*Syll.*³ 61), kar pomeni, da je ime Fulvij na območju Grčije dokaj redko in je ponovno v prid teoriji, da je Dorotejeva stela z Delosa. Gentilicij Fulvius je bil prisoten na Apeninskem polotoku v mestih Capua in Tusculum ter dobro poznan tudi v Rimu (Couilloud 1974, 331). Drugače je Fulvius eden izmed najpogostejših rimskih gentilicijev (McLean 2002, Table 8), v taistem obdobju, iz katerega izvira Dorotejeva stela (1. ali 2. stol. pr. n. št.), je v 2. stol. pr. n. št. živel in bil vojaško aktiven v Grčiji, v etolski vojni, poveljnik in konzul Mark Fulvij Nobilior (Gruen 1986, 120). Leta 189 pr. n. št. je služil kot konzul (Gruen 1986, 215). *Praenomen* Decimus je tudi eno izmed zelo pogostih rimskih imen (McLean 2002, Table 9). V Grčiji je največ primerov Decimov ravno na Delosu (*ID* 1523, *ID* 1713, *ID* 1730, *ID* 1733, *ID* 1735, *ID* 1753, *ID* 1754, *ID* 1755, *ID* 1758, *ID* 1760, *ID* 1761, *ID* 1763, *ID* 1764, *ID* 1955, *ID* 2082, *ID* 2112, *ID* 2124, *ID* 2157, *ID* 2303, *ID* 2441, *ID* 2612, *ID* 2616, *ID* 2618, *ID* 2622, *ID* 2628; *EAD* XXX 124, *EAD* XXX 186, *EAD* XXX 187, *EAD* XXX 479, *EAD* XXX 489; *SEG* 28: 674). Glede imena Dorotej, torej ΔΩΡΟΘΕΟΣ, je na Delosu znanih še mnogo takih imen, več kot deset poleg koprskega Doroteja (*ID* 91, *ID* 290, *ID* 1519, *ID* 1754, *ID* 2125, *ID* 2234, *ID* 2248, *ID* 2603, *ID* 2611, *ID* 2616, *ID* 2618, *ID* 2619, *ID* 2628, *EAD* XXX 126, *EAD* XXX 404), le en primer izmed teh je zapisan v latinici (*ID* 1754).

Izmed približno petstotih stel z Reneje jih le nekaj upodablja vojščake, vključno s koprsko stelo jih je poznanih le dvanajst. V katalogu M.-T. Couilloud je opisanih 11 stel z vojščaki, sku-

Slika 7. Renejski nagrobni steli z reliefi vojščakov. Arheološki muzej, Delos: inv. št. A 46 in Narodni muzej, Atene: inv. št. EM 1294 (Couilloud 1974, pl. 69, št. 355 in 354)

paj s stelo v Budimpešti (inv. št. 2009.1.A) jih je dvanajst. Za razliko od Doroteja so vsi ostali vojščaki upodobljeni na ladjah, nosijo okrogle ščite v levici in majhne meče v desnici, dvignjene nad glavo (Couilloud 1974, 176–178/*EAD* XXX 351–59). Edina izjema brez ladje poleg Doroteja je stela vojščaka Kosmiadesa s konca 3. stol. pr. n. št., v muzeju na Delosu, a spodnji del stele manjka. Upodobljenec ima le meč in je brez ščita ter čelade.⁸ Dorotej ima za orožje gorjačo in je brez čelade, v levici drži ovalen ščit. Vsak izmed vojščakov na drugih stelah (razen stele Kosmiadesa) ima glavo obrnjeno na svojo levo stran, leva noga je v kolenu upognjena, orožje je dvignjeno nad glavo, tako da je celoten način upodobitve vojščakov povsem enak koprskemu Doroteju, zaključni stavek je vedno ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΠΕ ali samo ΧΑΙΠΕ (sliki 7 in sl. 9, primerjaj upodobljenca na sliki 1). Motiv vojščakov na ladjah sodi v atiški model upodobitev (Couilloud 1974, 293). Vsi vojščaki z renejskih stel imajo na sebi eksomido; bilo je značilno oblačilo ravno za vojake, pa tudi za obrtnike in delavce (Lee 2015, 112).

Stele vojščakov z Reneje so različnih velikosti, manjše in večje od Dorotejeve stele v Koprju, taka variacija dopušča možnost uvrstitve Dorotejeve stele mednje. Natančne dimenzije ostalih stel v katalogu so 66 cm, dva primera 70

⁸ Stelo hrani Arheološki muzej na Delosu, inv. št. A 1508 (Couilloud 1974, 158/*EAD* XXX 220).

cm, dva primera 110 cm, en primer 37,5 cm, dva primera 17 cm, en primer 30 cm in še en primer 52 cm (Couilloud 1974, 176–77). Dva primera, visoka 70 cm, in dva primera, visoka 110 cm, sta najbližja Dorotejevi 93 cm visoki steli. Skoraj enake višine je vojščakova stela v Budimpešti s 94 cm (inv. št. 2009.1.A).

M.-T. Couilloud je ob številnih podobnostih (način upodobitve vojščakov s kratko eksomido, kjer je razkrit desni del prsi, z enako držo) in prisotnosti Fulvijcev na Delosu domnevala, da koprška stela izvira z Reneje. A v katalogu ni fotografije za Dorotejevo stelo, saj takrat ni bilo objavljenih še nobenih fotografij tega spomenika, za lokacijo je zapisala le: Capodistria, Iстриe (slov. Koper, Istra). M.-T. Couilloud je imela na razpolago le Monacovo risbo iz Carljeve knjige in meni, da je možno, da je avtor risbe zaradi velike razdalje Doroteja pomotoma upodobil z gorjačo namesto s kratkim mečem (Couilloud 1974, 378), čeprav očitno drži gorjačo (prim. slike 1, 2, 5, 6 in 10). Četudi je M.-T. Couilloud uporabila publikacijo Degrassija za vir, kjer je vojščakovo ime iz vokativne oblike (slov. zvalnik) ΔΩΡΟΘΕΕ, v nominativu zapisano v rimski različici Dorotheus, opažam, da ga je v prevodu zapisala v grški različici kot Dorotheos, ki ima predzadnjo črko »o« in ne »u« kot pri rimski različici tega imena, kot ga je v prevodu zapisal Degrassi (Couilloud 1974, 178). Tisti primeri imena Dorotej na Delosu, ki so zapisani v nominativu, so zapisani kot Δωρόθεος (ID 91, ID 1754, ID 2616, ID 2618, ID 2628), medtem ko je rimska različica s črko »u« uporabljena le takrat, ko je uporabljena rimska pisava, DOROTHEVS (ID 1754). Iz tega je jasno, da je bilo Dorotejevo ime v grški različici, s črko »o« (Dorotheos), tako kot pravi M.-T. Couilloud, in je zapis v Degrassijevi publikaciji v nominativu s črko »u« (Dorotheus) netočen. Glede deklinacije na renejskih stelah nam M.-T. Couilloud omenja, da je v primeru uporabe izraza za pozdrav (XAIPE) praviloma uporabljena vokativna oblika imena (Couilloud 1974, 256) in pri zaključnem delu napisa so bile mnogokrat izpuščene črke I, Σ ali T (Couilloud 1974, 260), nekatere črke so bile tudi napač-

ne.⁹ M.-T. Couilloud navaja primer, kjer je bila uporabljena črka C namesto E in Ξ namesto E (Couilloud 1974, 260), prav tako kot je na Monacovi ilustraciji napisano ΔCΣΜΕ ΧΟΛΟΧΥΞ namesto ΔΕΚΜΕ ΦΟΛΟΥΞ (ponovno glej sliko 4, kot opisano na začetku je G. R. Carli epitaf prepisal malo drugače kot Monaco: ΔΕΣΜΕΧΟΛΟΧΥΞ). Če to drži, se je Monaco zmotil le pri črkah K, Φ in Υ. Pri moških imenih na renejskih stelah je sprva zapisano rojstno ime, nato patronim in po možnosti še poreklo (Couilloud 1974, 257).

Za dodatno primerjavo z našim primerom Dorotejeve stele v Kopru bom na kratko opisal še stelo z Reneje, ki je danes v Muzeju lepih umetnosti v Budimpešti in ni vključena v katalog M.-T. Couilloud, saj je bila muzeju podarjena leta 2008 (inv. št. 2009.1.A). Marmornata stela iz okoli 100 pr. n. št., le en centimeter višja od Dorotejeve stele, upodablja več vojakov. Vojak na levi je v tem primeru oblečen v enako oblačilo, drži ovalni ščit in meč, stoji na ladji. Tudi njegova drža ali način upodobitve je podoben, zraven je še en vojak v oklepu, ki sedi na skali. Upodobljenca se imenujeta Ptolemaios in Aulos Granios Antiohos, čigar delno rimsko ime slednjega kaže na to, da bi lahko bil rimskega državljanstva, Ptolemaos ali slov. Ptolemaj pa je bil morda njegov suženj. Napis na steli se zaključuje z istim ustaljenim stavkom kot pri koprski in tržaški steli, le da je v množini: ΧΡΗΣΤΟΙ ΧΑΙΠΕΤΕ. Poleg tega ima stela enako obliko kot Dorotejeva stela, (Dági 2009, 174–78).¹⁰ Kot novo tezo postavljam, da je tudi stela Pole Orcivije v tržaškem muzeju verjetno z Reneje in ne z območja Srednjega vzhoda, kot pravi muzejska oznaka. Podobnost s kikaladskimi nagrobnimi spomeniki opaža že Fulvia Mainardis leta 2004, ki meni da so sorodnosti z deloškimi spomeniki tako po sintaksi kot po motivih (Mainardis 2004, 36), a to ni bilo podrobneje raziskano. Številne izmed deloških, torej renejskih stel ali stel s

9 Pri zasebnih napisih so bile tovrstne napake pogostejše kot pri javnih, saj so bile osebe, ki so pripravljale privatne napise, manj pismene kot javni uradniki (McLean 2002, 15).

10 Muzej lepih umetnosti, Budimpešta: <https://www.mfab.hu/artworks/funerary-stele-from-rhencia/>.

Slika 8. Renejske nagrobne stele z motivom dexiosis. Narodni muzej, Atene: inv. št. EM 1311, Arheološki muzej, Delos: inv. št. A 254 in Arheološki muzej, Krf: inv. št. 194 (Couilloud 1974, pl. 1, št. 3 in 5, pl. 9, št. 51)

kikladskih otokov, so po motivih sedeče in stoječe figure, ki se rokujeta z desnico, tako imenovani *dexiosis*, ter po slogu skoraj identične steli Pole Orcivije (sl. 8, Blouet 1838, pl. 17. f. I.; Couilloud 1974, 60, 61, 91, 92, pl. 1, n° 3 in 5, pl. 17, n° 78).¹¹ Podobnih stel z Reneje ali stel, ki se jih uvršča med renejske, z enakimi motivi in slogovnimi značilnostmi ter dekoracijami, je še veliko več (npr. Couilloud 1974, pl. 15, n° 69, pl. 16, n° 66, pl. 17, n° 77, pl. 18, n° 79).

Vse navedene stele imajo upodobljene enak prizor kot stela Pole Orcivije (prim. Couilloud 1974, pl. 9, n° 49 in 51, pl. 35, n° 147 in 148, pl. 36, n° 154, 157, 158, pl. 82, n° 469 in 470). Zato ob številnih podobnostih poleg rimskih imen, zapisanih v grščini, po mojem mnenju stela Pole Orcivije izvira z Reneje, tako kot Dorotejeva stela v Kopru. Dimenzije tovrstnih stel z Reneje iz is-

tega obdobja, z enakimi arhitekturnimi elementi in motivom *dexiosis* oziroma s sedečimi in stoječimi figurami, so visoke večinoma okoli 57 cm, 55 cm, 52 cm in točno take višine kot Polina stela – 60 cm, ter še malo večje, 70 cm in 90 cm (Couilloud 1974, 60–66). Podobno stelo z območja Delosa (z enakimi arhitekturnimi elementi, kot sta postavitev v naiskos s pilastroma z enakima bazama in kapiteloma ter zaključek v obliki timpanona z akroteriji) iz okoli 100 pr. n. št. hrani Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju (inv. št. I 1054).¹² Visoka je 89 cm in prav tako kot Polina stela upodablja osebi, ki se držita za roke, le da v tem primeru sedi moški in ne ženska. Napis omenja ime pokojnika v nominativu: »Demetrios, sin Ktetosa«, seveda sledi še ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΠΕ. Na loku so dobro ohranjeni sledovi rdeče barve, gre za dekoracijo v obliki 23 rdečih pik, napis ima tudi sledove rde-

11 Stele na sl. 8 danes hranijo Narodni muzej v Atenah, Arheološki muzej na Delosu in Arheološki muzej na Krfu (Couilloud 1974, 60, 61, 80).

12 Umetnostnozgodovinski muzej, Dunaj: <https://www.khm.at/objektdb/detail/50077/>.

če barve (Couilloud 1974, 70, pl. 5, n° 27/*EAD XXX 27*). Kot omenjeno v opisu Poline stele, je na Polini steli poudarjeno njeno rimsko državljanstvo (ΡΩΜΑΙΑ). Ta značilnost je prisotna tudi na drugih renejskih stelah (*ID 1950, ID 1957, ID 2296, ID 2596, EAD XXX 48, EAD XXX 52, EAD XXX 58, EAD XXX 145, EAD XXX 150, EAD XXX 187, EAD XXX 484a in EAD XXX 150*), v vseh primerih je uporabljena črka Ω kot pri Poli Orciviji, razen enega primera, ki ima črko O. Stela z omikronom pri izrazu za rimsko državljanstvo upodablja sedečo žensko na levi strani, s služabnico s šatuljo, in je le osem centimetrov višja od Poline stele. Seveda je zaključni del napisa zopet ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ, izdelana je iz marmorja, v preteklosti je bila premeščena na Mikonos (Couilloud 1974, 117/*EAD XXX 150*). Ime ali *praenomen* Pola je na renejskih epitafih večkrat prisotno, skupno je znanih šest takih imen, polovica jih je zapisanih enako kot na Polini steli (ΠΩΛΑ), ostala tri imajo še dodatno črko Λ, torej ΠΩΛΛΑ (*ID 2437; EAD XXX 20, EAD XXX 34; Couilloud 1974, 335*). Na Polini steli sta omenjena njen mož Turpilij in oče Publij, pri renejskih stelah žensk je poznanih šestnajst primerov, kjer je omenjen mož, in od tega je devet primerov, kjer je poleg moža omenjen še oče (Couilloud 1974, 258). Na podlagi očitnih podobnosti (motiv, tip stele, dimenzije, material, epigrafske značilnosti) s številnimi stelami z Reneje menim, da stela Pole Orcivije najverjetneje res izvira z Reneje. Epitafi z latinskimi imeni na Delosu omenjajo med drugim gentilicije Granius, Marcius, Petronius, Plotius, Sehius in seveda Fulvius iz leta 150–140 pr. n. št. (Couilloud 1974, 246). Pola Orcivija je bila, kot rečeno, žena Gaja Turpilija in na Delosu je bil prisoten tudi gentilicij Turpilij, lat. Turpilius, natančneje oseba z imenom ΛΕΥΚΙΟΣ ΤΟΡΠΙΛΙΟΣ iz okoli 100 pr. n. št. (Hatzfeld 1912, 86; *ID 1763*). Na bližnjem otoku Paros, južno od Delosa, je še en zapis, ki omenja Turpilija (*IG XII, 5 144*). Ta dejstva dodatno podpirajo teorijo o izvoru tržaške stele. Gentilicij Orcivius ali Orcivij je bil prav tako prisoten na Delosu (Solin 1982, 66, 112; Nonnis 1999, 95), med drugim je znan zapis L.

Orceius (Hatzfeld 1912, 62; Hesnard in Gianfrotta 1989, 421; *ID 2638; ID 2638*). Kot omenjeno, so se člani rodbine Orcivijcev na Apeninskem polotoku v mestu Praeneste ukvarjali s pridelavo vina, tako kot npr. pripadniki gentilicija Saufeijs, kar izpostavljam zato, ker so bili slednji tudi prisotni še na Delosu. Tako so na Delosu s prisotnostjo teh gentilicijev dokazi o ekonomskih interesih za Delos s strani trgovcev (gentilicija Fulvius in Saufeijs) iz mesta Praeneste ravno od 2. stol. pr. n. št. dalje (Nonnis 1999, 74, 78–79), v istem obdobju, v katerega je datirana Polina stela. Morda je bila njena družina le ena izmed trgovskih družin, ki so se priselile z Apeninskega polotoka na Delos, Polin oče Publij bi bil najverjetneje rimski trgovec na Delosu in njihova družina morda izvira iz mesta Praeneste. Tako se lahko iz te razprave sklepa, da je možno, da Polina stela izvira z Reneje.

Večina stel z Reneje naj bi bilo narejenih med letoma 167/166 in 69 pr. n. št. (Couilloud 1974, 243), kasnejše stele iz cesarskega obdobja je težje datirati (Couilloud 1974, 245–46). Vsi nagrobni spomeniki z Reneje so izdelani iz paroškega marmorja¹³ in iz naksoškega marmorja, redki primeri stel imajo še ohranjene sledove barve (Couilloud 1974, 261). Mnogi spomeniki kažejo umetniške vplive Atike, Aten in atiški kiparji so tudi živeli na Delosu, motivi stel ikonografsko segajo v 4. stol. pr. n. št. (Ridgway 2000, 199; Couilloud 1974, 249). Nekatere izmed stel iz izkopavanja niso bile odkrite na deloški nekropoli na Reneji, ampak na Delosu, kjer so jih kasneje uporabili za gradbeni material, oziroma so po drugi razlagi ostale v kiparskih delavnicah (Couilloud 1974, 193–195). Leta 130 pr. n. št. je prišlo do upora sužnjeva na Delosu, leta 88 pr. n. št. je v prvi mitridatski vojni Delos oplnil pontski kralj Mitridat VI., pobitih naj bi bilo 20.000 Rimljanov (Ῥωμαῖοι) in trgovina na Delosu nikoli več ni bila tako cvetoča kot poprej. Leta 69 pr. n. št. so Delos oplnili še pirati, ki jih je vodil Atenodoros (Roussel 1987, 315–40; Wilson 1966, 99–

13 Paroški marmor je veljal za zelo kakovostno in cenjeno vrsto marmorja (Attanasio 2003, 186), iz njega so narejene nekatere izmed najbolj slavni umetnin, kot npr. Miloška Venera in Samotraška Nike, ki sta sedaj v muzeju Louvre (Gagarin 2010, 341, 196, 65).

Slika 9. Renejske nagrobne stele z reliefi vojščakov. Arheološki muzej, Mikonos in Arheološki muzej, Delos (Couilloud 1974, pl. 70, št. 353 in 357)

101). Tako je možno, da je Dorotej umrl v enem izmed teh spopadov.

Renejske stele vojščakov nam pričajo, da so bili nekateri vojščaki v resnici sužnji: vojščak Timokrates Raecius je bil suženj Nemerija, lat. Nemerius, nam razkriva grški napis na njegovi 110 cm visoki steli v muzeju na Delosu (Couilloud 1974, 177, fig. 7, pl. 70, n° 357/*EAD* XXX 357). Ime vojščaka je jasno delno grško in delno rimsko. Znano je, da je imel Nemerius na Delosu še več sužnjev.¹⁴ Na podlagi tega, da so bili med vojaki tudi sužnji, bi lahko kot možnost izpostavili, da je bil Decim Fulvij Dorotej morda nekdanji suženj ali osvobojenec enega izmed rimskih prebivalcev Delosa, torej rimskih Fulvijcev. Nekaj primerov je tudi stel sužnjev, kot je, denimo, marmornata stela sužnje z imenom ΠΟΔΩ ΣΟΛΦΙΑ, sužnja osebe ΑΠΠΙΟΣ (lat. Appius), za katero je poudarjeno rimsko državljanstvo, tako kot pri Poli Orciviji. Datirana je v 1. ali 2. stol pr. n. št., hrani jo Narodni arheološki muzej v Atenah in v primerjavi s Polino stelo je le centimeter nižja. Tako kot Polina stela upodablja se-

dečo žensko z manjšo figuro sužnje, le da je v tem primeru sedeča ženska na desni strani, oblačila so enaka (Inv. št. EM 1253, Couilloud 1974, 116).

Dorotejevo rimsko ime nam pojasni le domneva, da je bil Dorotej nekdanj suženj Fulvijcev in je rimsko, torej latinsko, ime kot osvobojenec tudi obdržal. To je možno potrditi tudi z epigrafskega vidika. Pri epigrafiki renejskih stel Couilloud razlaga, da če *cognomen* ni bil zapisan, sploh ni mogoče ločiti med imeni osvobojenec in med imeni svobodno rojenih oseb (Couilloud 1974, 257). Osvobojenec je običajno prevzel najprej rojstno ime lastnika in njegov gentilicij, ki mu je dodal še svoje (običajno grško) ime, ki ga je imel, ko je bil še suženj (Couilloud 1974, 332). Torej je morda Dorotej kot osvobojeni suženj prevzel ime lastnika, natančneje njegovo rojstno ime ali praenomen Decim in nomen gentilicium ali gentilicij Fulvij (dva Decima Fulvija sta bila prisotna na Delosu, kot sem omenil), in ob tem kot svoboden človek dodal še svoje bivše suženjsko ime kot cognomen, v tem primeru Dorotheos ali slov. Dorotej: Decim Fulvij Dorotej. Tako so imeli običajno osvobodenci na Delosu poleg rimskega, latinskega, rojstnega imena in gentilicija grški cognomen. Značilni primeri imen osvobojenec na Delosu so denimo imena Γάιος Σαλούστ(τ)ις Διοσκουρίδης (Couilloud 1974, 335 d, n° 349/*EAD* XXX 349), Αὔλος Ἐγνάτιος Ἀλέξανδρος (Couilloud 1974, 335 d, n° 106/*EAD* XXX 106), Κοῖντος Καστρίκιος Αὔλου Ἀντίοχος (Couilloud 1974 335 d, n° 440/*EAD* XXX 440) in Τερτία Αὔφιδία Ἀρίστιον (Couilloud 1974, 335 d, n° 85/*EAD* XXX 85) ter Μάαρκος Γράνιος Μάαρκου Ἡρακ(λέων) (*ID* 1771). Tovrstni sistem zapisovanja imen, torej rimski tria nomina, je pri deloških napisih veliko pogostejši na nagrobnih epitafih kot v drugih besedilih (Couilloud 1984, 349). Če je bil posameznik na Delosu osvobojenec Rimljana, ni enostavno določiti, ali je bil dejansko *libertus* ali *filius*, torej osvobojenec ali sin, saj so osvobodenci pogosto skušali prikriti, da so bili nekdanj sužnji (Sanders 2001, 35). Tako da so bili mnogi Ῥωμαῖοι, torej Rimljani na Delosu, s dejansko osvobodenci grškega in sirske-feničanskega porekla (Kay 2014, 201).

14 Poznan je Damas Raecius (*ID* 1769, 1.9) iz okoli 100 pr. n. št. in osvobodjenec Aleksander Raecius (*ID* 1629; Couilloud 1974, 177).

Slika 10. Stela Decima Fulvija Doroteja na pročelju palače Elio v Kopru, marmor, pogled od spodaj (foto: A. Mečulj)

Zaključek

Koprska stela bojevnika Decima Fulvija Doroteja je bila redkokdaj predmet natančnejših znanstvenih raziskav. Aldo Cherini in Paolo Grió sta leta 2001 v knjigi o epigrafskih in heraldičnih spomenikih Kopra objavila prvo risbo stele, kot je videti danes, a kljub Degrassijevim odkritjem je na risbi napačen napis iz grških črk, prepisanih iz Carljeve objave. Prav tako sta zapisala staro domnevo, da gre za gladiatorja (Cherini in Grió 2001, 139). Kljub domnevi M.-T. Couilloud o izvoru sta zapisala še, da morda izvira iz Male Azije. Ob primerjavi z nagrobnimi stelami z Reneje, ob velikih podobnostih pri motivih, slogu, dekoracijah in besedilu ter prisotnosti Fulvijcev sklepam, da Dorotejev spomenik najverjetneje

Slika 11. Kopija helenistične stele Decima Fulvija Doroteja, marmor, Pokrajinski muzej Koper, zbirka V kamen vklesan spomin (foto: Andrej Mečulj)

res izvira z Reneje, kar je že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja domnevala M.-T. Couilloud. Iz iste nekropole prihaja tudi stela Pole Orcivije v tržaškem muzeju, saj se z njimi ujema tako v tipologiji stel kot upodobitvi, sicer značilni za atiške stele, temu v prid pa govori tudi prisotnost rimskih državljanov in gentilicijev Orcivij in Turpilij. Submediteranska obmorska klima Kopra več kot dva tisoč let stari marmornati steli škodi, fasada palače Elio, kjer je stela vzdana, je danes v precej slabem stanju, z načetega zidu od-

pada omet in veliko je razpok. Po mojem mnenju bi bilo nujno potrebno, da Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije oziroma Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije poskrbi za ta neprecenljivi ostanek kulturne dediščine antike in ga premesti v muzej, da se ohrani za prihodnost, torej da se stelo nadomesti z že razstavljeno kopijo, ki je zelo natančna in prav tako iz marmorja. Če ne, pa bi stela morala biti deležna vsaj restavratorsko-konservatorskih posegov in postavitve zaščitnega nadstreška/zasteklitve. Če ne bo zanjo čim prej poskrbljeno, bo na veliko škodo v nekaj desetih letih še v veliko slabšem stanju, del stele na vrhu naiskosa kjer so razpoke, bo tako prej ali slej odpadel. Podobnosti Dorotejeve in Poline stele z renejskimi, kot tudi slogovne in epigrafske značilnosti, način upodobitve, dimenzije, material ter sama latinska imena v grški pisavi in datacija kažejo na zelo verjeten skupni izvor: Kikladi, najverjetneje deloška nekropola, otok Reneja. Motiv na Polini steli je zelo pogost za nagrobne spomenike z Reneje oziroma atiške stele, medtem ko je motiv na Dorotejevi steli edinstven zaradi neobičajnega orožja, gorjače. Tržaška stela Pole Orcivije je bila tudi sprva vzdana v zasebno stavbo, a po drugi strani jo je za razliko od Dorotejeve v Koprju lastnik že davno podaril muzeju, kamor tudi spada.

Povzetek

Helenistična nagrobna marmornata stela Decima Fulvija Doroteja v Koprju v obliki edikule ali naiskosa, vzdana v palačo Elio iz 17. stoletja, je bila redkokdaj raziskana. Upodobljen je bojevnik, oborožen z gorjačo in ovalnim ščitom. Grški napis omenja ime pokojnika: Decimus Fulvius Dorotheos. Datira v 1. ali 2. stoletje pr. n. št., po mnenju Attilia Degrassija je bil bojevnik pomožni vojak v rimski vojski ali *symmachiarius* barbarskega izvora, ker je podoben germanskim plačancem, upodobljenim na Trajanovem stebri. Po mojem mnenju to ni mogoče. Natančen izvor stele je bil že predlagan leta 1974 s publikacijo Marie-Thérèse Couilloud *Les Monuments funéraires de Rhénée*, Exploration Archéologique de Délos 30, kjer je Dorotejeva stela vključena v katalog. Tako sem skušal potrditi njeno teorijo, da stela izvira z grškega otoka Reneja, nekropole prebivalcev Delosa. De-

los je bil s strani Rimljanov razglašen za svobodno pristanišče leta 167/166 pr. n. št. in je bil poseljen z Rimljani kot tudi z mnogimi drugimi ljudstvi iz vzhodnega sredozemlja in Bližnjega vzhoda. Gentilicij Fulvius je bil prisoten na Delosu, kot opaža M.-T. Couilloud ob opisu Dorotejeve stele v Koprju. Stela ima enake značilnosti kot stela z Reneje, ki upodablja vojščake. Mestni muzej starožitnosti »J. J. Winckelmann« v Trstu hrani podobno stelo, enakega sloga, iz istega obdobja, z grškim napisom, ki opisuje Polo Orcivijo, hči Publja in ženo Gaja Turpilija, kot rimskega državljana. Relief prikazuje Polo Orcivijo, ki sedi in drži za roko moža, ki stoji ob njej (*dexiosis*). Ob Poli stoji manjša ženska figura, služabnica s šatuljo. Izvor Poline stele je formalno neznan, a podobnosti s kikladskimi nagrobnimi spomeniki je že opazila Fulvia Mainardis leta 2004; tako sem v tej raziskavi skušal potrditi, da tudi ta stela izvira z Reneje, tako kot Dorotejeva stela v Koprju. Slog, material, dimenzije, napis in motiv so enaki kot pri številnih stelah z Reneje, kar lahko dokazuje, da izvira z otoka Reneja. Gentilicija Orcivius in Turpilius sta bila tudi prisotna na Delosu, kar podpira teorijo o njenem izvoru. Stela v Koprju je v precej slabem stanju, preperela je od dežja in vlage, prisotne so razpoke, napis je skoraj povsem izginil, obraz vojščaka je popolnoma uničen. Fasada palače, kjer je vzdana stela, je tudi v slabem stanju. Menim, da bi lahko Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije oziroma Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije ustrezno poskrbelo za ta spomenik in ga premestilo v muzej, drugače bo v naslednjih desetletjih stela v še veliko slabšem stanju. Stela v Trstu je bila tudi vzdana v zasebno stavbo, a za razliko od stele v Koprju jo je lastnik podaril lokalnemu muzeju že leta 1875.

Summary

Hellenistic funerary marble stela of Decimus Fulvius Dorotheos in Koper, in the shape of an aedicula or naiskos, immured in the facade of the 17th century Elio Palace, has been rarely researched by scholars. It depicts a warrior armed with a club and an oval shield. The inscription in Greek mentions the name of the deceased: Decimus Fulvius Dorotheos. It dates to the first or second century BC. According to Attilio Degrassi, the warrior was an auxiliary in the Roman army or a *symmachiarius* of barbaric origins, as it resembles the Germanic auxiliaries depicted on the Trajan's Column. But

in my opinion, this is not possible. Its precise origin has actually already been suggested in 1974 with the publication *Les Monuments funéraires de Rhénée. Exploration Archéologique de Délos* 30 by Marie-Thérèse Couilloud, where the stele of Dorotheos in Koper is included in the catalogue of Rheneian stelai. So, I attempted to confirm her theory, that stele comes from the Greek island of Rheneia, the necropolis of the island of Delos. Delos was declared a free port by the Romans in 167/166 BC and was inhabited by Romans as well as many other peoples from the Mediterranean and the Middle East. The gens Fulvius was present at Delos, as Marie-Thérèse Couilloud noticed while describing the stele in Koper. The stele has the same characteristics as the stelai from Rheneia depicting warriors. The Municipal Museum of Antiquity "J. J. Winckelmann" in Trieste has a similar stele on display, of the same style, from the same period and with a Greek inscription, that describes the deceased Pola Orcivia, daughter of Publius and wife of Gaius Turpilius, as a Roman citizen. The relief depicts Pola Orcivia seated, holding the hand of the man standing next to her (*dexiosis*). A smaller figure of a woman, a servant with a casket, stands besides Pola. The origin of the stele of Pola Orcivia is officially unknown, however the similarities with Cycladic funerary monuments have already been noticed by Fulvia Mainardis in 2004, therefore I tried to confirm in this research that it also originates from Rheneia, like the stele of Dorotheos in Koper. Its style, material, dimensions, inscription and motif, that are the same as the numerous stelai from Rheneia, could prove that it originates from the island of Rheneia. The gens Orcivius and Turpilius were also present at Delos, which supports the theory of its origin. The stele of Dorotheos in Koper is in very poor condition, very corroded by rain and humidity, cracks are present, the inscription is almost completely deteriorated, the face of the figure is completely destroyed. The facade of the building where the stele is located is also in a poor condition. In my opinion, the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia or the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia could take proper care of the stele and relocate it to the museum, otherwise the condition of the stele will be much worse in the next few decades. The stele in Trieste was also immured in the wall of a private building, but unlike the stele in

Koper, it was donated to the local museum by its owner already in 1875.

Viri in literatura

- Adams, J. N. 2002. »Bilingualism at Delos.« V *Bilingualism in Ancient Society. Language Contact and the Written Text*, ur. J. N. Adams, M. Janse in S. Swain, 103–28. Oxford: Oxford University Press.
- Adams, J. N. 2003. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Attanasio, D. 2003. *Ancient White Marbles: Analysis and Identification by Paramagnetic Resonance Spectroscopy*. Rim: L'Erma di Bretschneider.
- Benndorf, O. 1878. »Archäologischer Bericht aus Oesterreich.« *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 2: 166–67.
- Blouet, A. 1838. *Expedition scientifique de Morée, ordonnée par le Gouvernement Français: Architecture, Sculptures, Inscriptions et Vues du Péloponèse, des Cyclades et de l'Attique*. Troisième volume. Paris: Firmin Didot.
- Bruneau, P. 1964. »Apotropaia déliens. La massue d'Héraclès.« *Bulletin de correspondance hellénique* 88: 159–68.
- Bruneau, P. 1970. *Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale*. Pariz: De Boccard.
- Carli, G. R. 1788. *Delle antichità italiane, Parte seconda*. Milano: Tipografia del Monastero S. Ambrogio Maggiore.
- Cherini, A., in P. Griro. 2001. *Bassorilievi araldici ed epigrafi di Capodistria dalle origini al 1945*. Trst: Fameia Capodistriana.
- Couilloud, M.-T. 1974. *Les Monuments funéraires de Rhénée. Exploration Archéologique de Délos* 30. Pariz: De Boccard.
- Couilloud, M.-T. 1975. »Autels et stèles des Cyclades.« *Bulletin de correspondance hellénique* 99 (1): 313–29.

- Couilloud, M-T. 1984. »Nécropole délienne et épitaphes: Problèmes d'interprétation.« *Bulletin de Correspondance Hellénique* 108 (1): 345–53.
- Crawford, J. W. 1984. *M. Tullius Cicero: The Lost and Unpublished Orations*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Dági, M. 2009. »Highlighted Works of Art: Chamber Exhibitions Organized by the Collection of Classical Antiquities.« *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Art* 110–11, 174–78.
- Degrassi, A. 1933. *Abitati preistorici e romani nell'agro di Capodistria e il sito dell'antica Egida*. Poreč: Coana e Figli.
- Diehl, C. 1890. *Excursions archéologiques en Grèce: Mycènes, Délos, Athènes, Olympie, Eleusis, Epidaure, Dodone, Tirynthe, Tanagra*. Pariz: Armand Colin.
- Dodds, E. R. 1951. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Donnegan, J. 1840. *A New Greek and English Lexicon; Principally on the Plan of the Greek and German Lexicon of Schneider; The Words Alphabetically Arranged*. Boston, MA: Hilliard, Gray.
- Duncan-Jones, R. 2002. *Structure and Scale in the Roman Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dürnbach, F. 1921. *Choix d'Inscriptions de Délos*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Gagarin M., ur. 2010. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*, Volume 1. Oxford: Oxford University Press.
- Green, P. 1993. *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Gruen, E. S. 1986. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Hatzfeld, J. 1912. »Les Italiens résidant à Délos mentionnés dans les inscriptions de l'île.« *Bulletin de correspondance hellénique* 36: 5–218.
- Hesnard, A., in P. A. Gianfrotta. 1989. »Les bouchons d'amphore en Pouzzolane.« *V Actes du colloque de Sienna (22–24 mai 1986)* 114: 393–441. Rim: De Boccard.
- Hornblower, S., A. Spawforth in E. Eidinow. 2012. *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Jouguet, P. 1899. »Fouilles du port de Délos. Inscriptions.« *Bulletin de correspondance hellénique* 23: 56–85.
- Kater-Sibbes, G. J. F. 1973. *Preliminary Catalogue of Sarapis Monuments*. Leiden: Brill.
- Kay, P. 2014. *Rome's Economic Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Koch, W. 1999. *Umetnost stavbarstva: veliko standardno delo o evropskem stavbarstvu od antike do danes*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lee, M. M. 2015. *Body, Dress, and Identity in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ling, R. 1984. *The Cambridge Ancient History. Plates to Volume VII, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mainardis, F. 2004. *Aliena saxa. Le iscrizioni greche e latine conservate nel Friuli-Venezia Giulia ma non pertinenti ai centri antichi della regione*. Rim: Accademia nazionale dei Lincei.
- Marquand, A. 1906. »On the Terms Cyma Recta and Cyma Reversa.« *American Journal of Archaeology* 10 (3): 282–88.
- Mavrojannis, T. 1995. »L'aedicula dei Lares Compitales nel Compitum degli Hermaistai à Delo.« *Bulletin de Correspondance Hellénique* 119: 89–123.
- McLean, B. H. 2002. *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great Down to the Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Nonnis, D. 1999. »Attività imprenditoriali e classi dirigenti nell'età repubblicana.

- Tre città campione.« *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 10: 71–109.
- Pervanoglu, P. 1877. »Lapide sepolcrale greca esistente nel Museo Civico di Trieste.« *Archeografo Triestino* IV: 1–6.
- Polito, E. 1998. *Fulgentibus armis. Introduzione allo studio dei fregi d'armi antichi*. Rim: L'Erma di Bretschneider.
- Rawson, E. 2001. »The Expansion of Rome.« In *The Oxford History of the Roman World*, ur. J. Boardman, J. Griffin in O. Murray, 50–73. Oxford: Oxford University Press.
- Ridgway, B. S. 2000. *Hellenistic Sculpture, II. The Styles of ca. 200–100 B.C.* Madison, WI: The University of Wisconsin Press.
- Robertson, D. S. 2004. *Greek and Roman Architecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roussel, P. 1987. *Délos, colonie athénienne*. Pariz: De Boccard.
- Salomies, O. 1996. »Senatori oriundi del Lazio.« *Acta Instituti Romani Finlandiae* XV: 23–127.
- Salviat, F. 1963. »Dédicace d'un ΤΡΥΦΡΑΚΤΟΣ par les Hermaïstes déliens.« *Bulletin de correspondance hellénique* 87: 252–264.
- Smith, W., ur. 1873. *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. London: Murray.
- Solin, H. 1982. »Appunti sull'onomastica romana a Delo.« In *Opuscula Instituti Romani Finlandiae* 2, ur. F. Coarelli, D. Musti in H. Solin, 101–17. Rim: Bardi.
- Stancovich, P. 1828. *Biografia degli uomini distinti dell'Istria del canonico Pietro Stancovich. Tomo primo*. Trst: Marenigh.
- Stewart, A. 2014. *Art in the Hellenistic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vatin, C. 1983. »Une épigramme funéraire grecque de Cherchel.« *Antiquités africaines* 19: 65–74.
- Wilson, A. J. N. 1966. *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*. Manchester: University of Manchester Press.

Internetni viri

- <http://www.gnom.si/helenisticna-stela-v-kopru>.
- <https://www.mfab.hu/artworks/funerary-stele-from-rheneia/>.
- <https://www.khm.at/objektdb/detail/50077/>.